

UDZIAŁ MIESZKAŃCÓW ZIEMI GOSTYŃSKIEJ W WOJNACH Z LAT 1864, 1866, 1870-1871. ŹRÓDŁA I MATERIAŁY (CZ. II)

Wstęp

Oddana w ręce Czytelnika druga część artykułu, podejmującego tematykę wojen prowadzonych przez monarchię Hohenzollernów w latach 1864-1871, stanowi dokończenie rozważań na temat udziału w tych konfliktach mieszkańców ziemi gostyńskiej. W pierwszej odsłonie tekstu zostały zaprezentowane źródła i materiały, dzięki którym można zgłębić frapujące aspekty tego burzliwego w dziejach Europy czasu. Przybliżono charakterystykę armii pruskiej, jej podział administracyjny, sposób mobilizacji oraz wykaz jednostek, w których najczęściej można natknąć się na osoby pochodzące z interesującego nas obszaru. W dalszej części tekstu została dokonana analiza źródeł i materiałów, dzięki którym możliwe stało się sporządzenie listy uczestników owych konfliktów. Wskazano również problemy badawcze oraz trudności, na jakie nieuchronnie natknąć się musi każdy, kto podejmie wysiłek odnalezienia osób pochodzących z terenu powiatu gostyńskiego, wprzęgniętych w pruską machinę wojenną. Na koniec, w podsumowaniu, dokonano szerokiego omówienia perspektyw poznawczych, jakie otwierają spisy osób, które w procesie zjednoczenia Niemiec zostały zmobilizowane do konkretnych pułków.

W prezentowanej części drugiej tekstu w głównej mierze uwaga skierowana została na jak najbardziej dokładne i precyzyjne ustalenie osób, które walczyły w interesujących nas wojnach. W zależności od konfliktu, jego przebiegu oraz intensywności liczba osób pochodzących z powiatu gostyńskiego jest różna i waha się w granicach od kilku do kilkudziesięciu. W spisach przede wszystkim uwzględnione zostały ofiary tych wojen (tj. polegli, wzięci do niewoli, chorzy, ranni i zaginieni) oraz dodatkowo żołnierze, którzy za swoją postawę w boju otrzymali odznaczenie lub inne wyróżnienie. Prezentowany wykaz osób pochodzących z ziemi gostyńskiej został skomponowany w sposób chronologiczny. Każdy z konfliktów wyróżniono osobnym podrozdziałem, w ramach którego nazwiska poszczególnych osób ułożono

w sposób alfabetyczny. Dla lepszego „poruszania” się w tekście każde z nazwisk zostało dodatkowo wyróżnione graficznie w postaci zapisu dużymi literami oraz pogrubionej czcionki.

Wobec pierwotnych założeń tekstu doszło do jednej zasadniczej zmiany. Autor, mając świadomość, że tytuł artykułu skupia się na trzech konkretnych wojnach, postanowił w części drugiej tego tekstu odstąpić od tego założenia i w spisach uwzględnić również walczących podczas tzw. I wojny o Szlezwik oraz biorących udział w szeregach pruskiej armii walczących z powstańcami z Wiosny Ludów na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Ta świadoma niekonsekwencja została podyktowana kilkoma rzeczami. Po pierwsze, zgromadzony materiał, który dotyczy tych dwóch dodatkowych konfliktów, na chwilę obecną nie jest na tyle wystarczający, by móc pokusić się o odrębny monograficzny artykuł. Po drugie, piszący uznał, że prezentacja „nowego” wątku badawczego może stać się impulsem do tego, by zainteresować tematem i tym samym zainicjować dyskusję nad tymi aspektami, które dotychczas nie cieszyły się większym zainteresowaniem. Jest również trzeci powód. Na obecną chwilę autorowi udało ustalić się zaledwie nazwiska kilku osób, które brały udział w dwóch wojnach, a co się z tym wiąże, zaistniała uzasadniona obawa, że tych niewielu „odnalezionych” może ponownie umknąć i zginąć w liczbie innych Polaków wcielonych do pruskiej armii.

Przypisy bibliograficzne w części drugiej tekstu zostały ograniczone do niezbędnego minimum. Ten świadomy zabieg był podyktowany faktem, że w części pierwszej tekstu dokładnie i szczegółowo omówiono bazę źródłową oraz literaturę przedmiotu. Poza tym ograniczenie liczby przypisów wynikało też z praktycznych pobudek. Stawianie odrębnego przypisu do każdego z blisko 190 nazwisk doprowadziłoby do zniekształcenia tekstu i znacznego utrudnienia jego lektury. Nie oznacza to jednak, że przypisów nie ma. Występują one jednak wtedy, kiedy autor uznał za konieczne wyjaśnienie kwestii nieoczywistych, problematycznych bądź wymagających odrębnego komentarza, służącego lepszemu zrozumieniu prezentowanego problemu. Na końcu tekstu znajduje się bibliografia. To właśnie tam Czytelnik odnajdzie wszystkie pozycje źródłowe oraz monograficzne, z których autor korzystał przy sporządzaniu spisów osób walczących w szeregach pruskiej armii.

Notki biograficzne zostały skomponowane według następującego schematu: nazwisko i imię żołnierza, miejsce pochodzenia (miasto/wieś oraz ówczesny powiat), stopień wojskowy, nazwa pułku, numer baterii/kompanii/szwadronu, status: zaginiony, zabity, wzięty do niewoli, ranny, chory lub odznaczony/wyróżniony, data i miejsce bitwy/potyczki, w której zyskał odpowiedni status. Dla przykładu:

BARTKOWIAK Franciszek, Gostyń (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 7. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

W przypadku jeśli materiał źródłowy nie był precyzyjny i nie wymieniał któregoś z powyższych elementów, postanowiono pominąć ten aspekt i przedstawić dostępne dane. Każdorazowo ewentualne odstępstwa od tak przyjętych kryteriów wyróżniono w tekście odpowiednim komentarzem bądź przypisem.

W tekście zachowano oryginalną pisownię jednostek pruskiej armii. Zostało to podyktowane uzasadnionymi względami natury językowej (dążącej do wiernego oddania ich brzmienia). Ponadto autor niniejszego tekstu stoi na stanowisku, że przyjęcie takiej zasady ma na celu uniknięcie tendencji do nadmiernego spolszczenia i tłumaczenia nazw jednostek wojskowych. W przekonaniu autora niektórych nazw nie można przetłumaczyć na język polski w taki sposób, by wiernie oddać pełną specyfikę danej jednostki, a nadmierna gorliwość w tym zakresie jest w opinii autora nie tylko sztucznym tworem językowym, lecz również historycznym. W przypadku stopni wojskowych postanowiono podać polskie odpowiedniki, jednak w sytuacji, kiedy żołnierz posiadał stopień, który był specyficzny dla omawianego okresu rozwoju armii pruskiej, zachowano jego oryginalne brzmienie oraz dodano przypis wyjaśniający. Dla lepszej orientacji w rodzajach jednostek armii pruskiej na końcu tekstu dodano krótki glosariusz, który pomoże Czytelnikowi zorientować się, z jakim rodzajem sił zbrojnych ma do czynienia, zatrzymując się przy konkretnym nazwisku.

Wielkopolska Wiosna Ludów 1848 roku

Wydarzenia, które do historii przeszły pod nazwą Wiosny Ludów, miały swe podłoże w rodzących się tendencjach, takich jak m.in. ożywienie się myśli niepodległościowych (zwłaszcza wśród ludów, które utraciły swą wolność). W pierwszej połowie XIX stulecia rodziła się myśl demokratyczna, a razem z nią również nacjonalistyczna. Tendencje nawołujące do braterstwa bardzo często krzyżowały się z hasłami nacjonalistycznymi. Tak zwana „młoda burżuazja”, która wówczas zaczynała dochodzić do głosu, postulowała zmianę anachronicznego modelu monarchii absolutnej na rzecz ekonomicznego liberalizmu. Do tego wszystkiego doszły w latach 1848-1849 kłęski nieurodzaju i głodu, co sprawiło, że do grona niezadowolonych dołączyła również biedota. Ewidentne rysy, które powstały na sojuszu państw Świętego Przymierza (zawartego w 1815 roku na Kongresie Wiedeńskim) i coraz bardziej rosnąca niechęć wobec poczynań Rosji doprowadziły do tego, że trudno było działać w interesie koalicjantów. Wobec powyższego oraz nieugiętej postawy państw, które nie chciały ustępstw, a także liberalizacji polityki we-

wewnętrznej i gospodarczej, eksplozja niezadowolenia w społeczeństwach była nieunikniona.

Do pierwszych walk doszło na Półwyspie Apenińskim. Powstanie wybuchło w Królestwie Obojga Sycylii, a następnie rozlało się na Sardynię i Toskanię. Papież Pius IX był zmuszony zliberalizować rządy w Państwie Kościelnym, a później wprowadził rządy konstytucyjne. Dalsze wydarzenia w Europie następowały lawinowo. W lutym 1848 roku rozgorzały walki uliczne w Paryżu, a króla Ludwika Filipa zmuszono do abdykacji. Do kolejnego wrzenia doszło w marcu tegoż roku w Berlinie. Król Fryderyk Wilhelm IV zmuszony był zliberalizować swoją politykę wewnętrzną. Najbardziej burzliwe wydarzenia w monarchii Hohenzollernów miały miejsce w zaborze pruskim, w Wielkopolsce. Bitwy pod Miłosławiem i Sokołowem stanowią przykład świetnych zwycięstw powstańców, jednak po tych wydarzeniach impet powstania wyraźnie zaczął słabnąć. Niestety, w przypadku tego zrywu doszło do bratobójczych walk. Po jednej i po drugiej stronie strzelali do siebie Polacy. Poniżej przedstawiono szcątkową listę osób, które władze pruskie zmobilizowały do walki z wielkopolskim powstaniem¹.

Wykaz osób:

BIMICKIEWICZ Michał, Kobylin (powiat krotoszyński), fizylier, 19. Infanterie-Regiment, 11. kompania, prawdopodobnie ranny (29 kwietnia 1848 roku w bitwie pod Książem).

DEMSKI Michał, Ostrowieczno (powiat śremski), strzelec (niem. Musketier²), 19. Infanterie-Regiment, 6. kompania, zginął.

DUDKOWIAK Paweł, Pogorzela (powiat krotoszyński), strzelec, 7. Infanterie-Regiment, 6. kompania, zginął (30 kwietnia 1848 roku w bitwie pod Miłosławiem).

WOJTKOWIAK Walenty, Drogoszewo (powiat krobowski), strzelec, 7. Infanterie-Regiment, 6. kompania, zginął (30 kwietnia 1848 roku w bitwie pod Miłosławiem)³.

¹ Szerzej na temat Wiosny Ludów w Wielkopolsce zob. m.in.: J. K o z ł o w s k i, *Niemcy w Poznańskim wobec Wiosny Ludów (1848-1850)*, Poznań 2009; B. P o l a k, *Wielkopolska Wiosna Ludów 1848*, Poznań 1981; M. R e z l e r, *Wielkopolska Wiosna Ludów (1848). Zarys dziejów militarnych*, Poznań 1993. Pełen wykaz literatury dotyczący tego wielkopolskiego zrywu zob.: *Wiosna Ludów w Wielkopolsce 1848 r. Bibliografia w wyborze*, oprac. B. Nowak, Poznań 1997.

² W armii pruskiej omawianego okresu szeregowy żołnierz piechoty nazywany był mianem Schütze, czyli strzelec. Jednak w piechocie rozróżniano również: fizyliarów (niem. Fusilier), grenadierów, jęgrów (niem. Jäger), saperów (niem. Pionier). Można spotkać się również z zapisem: Infanterist lub Soldat. W każdym z wymienionych przypadków chodziło o najniższy stopień wojskowy.

³ Wykaz strat widnieje na: <http://bit.ly/2ndubXK> [dostęp: 2 stycznia 2017 roku].

I wojna o Szlezwik (duń. *Treårskrigen* – „wojna trzyletnia”)⁴

Wykaz osób:

BIMICKIEWICZ Michał, Kobylin (powiat krotoszyński), Infanterie-Regiment Nr. 19, zmarł (szczegółów brak).

BOMSKI/BÓMSKI Andrzej, Koźmin Wielkopolski (powiat krotoszyński), Wehrmann, Landwehr-Regiment Nr. 12, zmarł wskutek ran w Schleswig-Holstein.

KULMANOWSKI Antoni, Chocicza (powiat średzki), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 7, zmarł (szczegółów brak).

SERDOĆ Mateusz, Roszkowo (k. Jarocina, powiat jarociński), Wehrmann⁵, Landwehr-Regiment Nr. 19, zmarł w Schleswig-Holstein (szczegółów brak)⁶.

Wojna duńsko-pruska 1864 roku

Wykaz osób:

LEHMANN Friedrich, Borek (powiat krotoszyński)⁷, fizylier, Leib-Grenadier-Regiment Nr. 8, 12. kompania, zginął (18 kwietnia 1864 roku podczas szturmów reduty Dybbøl).

MAŃKOWSKI Leon⁸, Czachorowo (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 18, 11. kompania, zginął (3 marca 1864 roku podczas walk o redutę Dybbøl).

MATUSZEWSKI Michał, Wyganów (powiat krotoszyński), Infanterie-Regiment Nr. 18, 9. kompania, zginął (28 marca 1864 roku podczas walk o umocnienia Dybbøl).

MOSIEK/MOSZEK Jan⁹, Wydawy (powiat krobowski), grenadier, 3. Garde-Grenadier-Regiment Königin Elisabeth, 1. kompania, zmarł (8 czerwca 1864 roku na tyfus w miejscowości Hobro, gdzie został pochowany).

⁴ To wojna, która wybuchła w południowej Danii, a jej powodem była przynależność terytorialna księstw Szlezwik i Holsztyn. Działania wojenne rozgrywały się w latach 1848-1851, a brały w nich udział wojska duńskie, pruskie oraz szwedzko-norwescy ochotnicy. Wojna nie doprowadziła do rozstrzygnięcia spornych kwestii (choć sukces w tej wojnie odnieśli Duńczycy), a ta nierozwiązana sprawa stała się przyczyną kolejnej wojny o owe księstwa w roku 1864.

⁵ Dosłownie „milicjant” – to szeregowy wojsk należących do Landwehry.

⁶ Dane zaczerpnięte z: <http://bit.ly/2mLTJbt> [dostęp: 2 stycznia 2017 roku].

⁷ W przypadku miejsca pochodzenia wspomnianego fizyliera, istnieją wątpliwości, czy faktycznie chodzi tutaj o Borek Wielkopolski. Niestety, tej kwestii nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć; <http://bit.ly/2nCPqTJ> [dostęp: 2 stycznia 2017 roku].

⁸ Więcej informacji o wojnie duńsko-pruskiej i walkach o Dybbøl Czytelnik odnajdzie w: D. Pł o w y, *Udział mieszkańców ziemi gostyńskiej w wojnach z lat 1864, 1866, 1870-1871. Źródła i materiały* (cz. I), „Rocznik Gostyński” 2016, nr 3, s. 24-25 i 32-33.

SZYMONIAK Józef¹⁰, Strzelce Wielkie (powiat krobski), grenadier, 3. Garde-Grenadier-Regiment Königin Elisabeth, 3. kompania, poległ (18 kwietnia 1864 roku podczas szturmów reduty Dybbøl).

Wojna austriacko-pruska 1866 roku

Wykaz osób:

ANDERSCH Heinrich¹¹, Konary (powiat krobski), Vicefeldwebel¹² (podoficer komisjonowany), Infanterie-Regiment Nr. 19, 10. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

BARTKOWIAK Franciszek, Gostyń (powiat krobski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 7. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

BIDERMANN Wincenty¹³, Gostyń (powiat krobski), fizylier, 1. Garde-Regiment zu Fuß, 11. kompania, lekko ranny (28 czerwca 1866 roku, bitwa pod Trautenau, czes. Trutnov, walki pod Burkersdorfem).

BIERNAT Jan, Posadowo (powiat krobski), dragon¹⁴, Dragoner-Regiment Nr. 4, 3. szwadron, ciężko ranny, (27 czerwca 1866 roku w bitwie pod Náchodem).

BÓJNOWICZ Jan, Pogorzela (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 4. kompania, zaginiony (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

CHUDY Antoni, Kunowo (powiat śremski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 6. kompania, poległ (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

⁹ Sylwetka Jana Moška/Moszka (ur. 22 stycznia 1841 roku) została przedstawiona w pierwszej części artykułu. Dodatkowo naświetlono kampanię wojenną, w której uczestniczył, zob.: D. P ł o w y, *Udział mieszkańców...*, s. 32.

¹⁰ Kampania z udziałem Józefa Szymoniaka (ur. 5 marca 1840 roku) została przedstawiona w części pierwszej tekstu: D. P ł o w y, *Udział mieszkańców...*, s. 33.

¹¹ W przypadku tej osoby trudno określić, czy mowa tutaj o zniemczonym nazwisku „Henryk Anders”, czy mamy do czynienia z osobą narodowości niemieckiej, zob.: *Verlust-Listen*, s. 224.

¹² To stopień pośredni pomiędzy sierżantem a starszym sierżantem, był najniższym stopniem podoficerskim, któremu przysługiwał już temblak do szabli lub kordu (niem. portepée, w terminologii francuskiej porte-épée).

¹³ Trudno dziś zweryfikować, czy żołnierz ten był narodowości niemieckiej, czy też był Polakiem o zniemczonym nazwisku.

¹⁴ W ówczesnej armii pruskiej, w kawalerii, „dragon” był najniższym stopniem wojskowym. Ten sam stopień należał do żołnierzy znajdujących się w innych rodzajach pruskiej jazdy np.: Chevauleger – szwoleżer, Dragoner – dragon, Husar – huzar, Kürassier – kirasjer, Ulan – ułan.

CZABAJSKI Adam, Gostyń (powiat krobowski), fizylier, 1. Garde-Regiment zu Fuß, 12. kompania, lekko ranny (28 czerwca 1866 roku, bitwa pod Trautenau, czes. Trutnov, walki pod Burkersdorfem)¹⁵.

CZYSZKA Antoni, Sobiańkowo (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 6. kompania, brak danych.

DANKOWSKI [imię nieznane], Brzezcie (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 58, 8. kompania, ciężko ranny, (27 czerwca 1866 roku w bitwie pod Náchodem).

DUDKA Jan, Żytowiecko (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 5. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

DUDZIAK Jan, Bodzewko (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 2. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

DZIKOWSKI Stanisław, Bogusławki (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

DZIUBAŁKA Franciszek, Łęka Wielka (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 5. kompania, ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

EHREMANN Mojżesz (Moises)¹⁶, Piaski (powiat krobowski), ułan, 2. Brandenburgisches Ulanen-Regiment Nr. 11, 1. szwadron, lekko ranny, (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Saar).

FREUDE [imię nieznane], Piaski (powiat krobowski), Unterofficier¹⁷, 2. Leib-Husaren-Regiment „Königin Viktoria von Preußen” Nr. 2, zginął (15 czerwca 1866 roku po bitwie pod Prerau, czes. Přerov).

GARBAREK Jan, Maciejewo (powiat krotoszyński), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, lekko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

GANOWIAK Grzegorz, Niedźwiady (powiat śremski), Infanterie-Regiment Nr. 19, 7. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

GŁOWACZYK Albert, Zalesie (powiat krobowski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

¹⁵ Wspomniany żołnierz odniósł ranę w bitwie pod Königgrätz, stoczonej 3 lipca 1866 roku.

¹⁶ Status ludności żydowskiej w zaborze pruskim był dość niejednoznaczny. Występowanie ludności mojżeszowego wyzwania było dość powszechne na terenie ówczesnego powiatu krobkiego i trudno jednoznacznie określić stopień „wchłonięcia” przez tę grupę kultury polskiej i niemieckiej, dlatego też postanowiono uwzględnić wyżej wymienionego ułana w listach strat.

¹⁷ Był pierwszym stopniem podoficerskim (plutonowy).

GOCWIŃSKI Jan Antoni, Krobia (powiat krobowski), doboz, Infanterie-Regiment Nr. 19, 6. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

GOLNIEWICZ Stanisław, Żytowiecko (powiat krobowski), fizylier, Pommer-sches Infanterie-Regiment Nr. 61, 6. kompania, lekko ranny (3 lipca 1866 roku w bitwie pod Sadową).

GOŁĘBECKI Franciszek, Rokosowo (powiat krobowski), kapral, 3. Garde Grenadier-Regiment Königin Elisabeth, 3. kompania, ranny (28 czerwca 1866 roku w bitwie pod Trautenau, czes. Trutnov, walki pod Alt Rogniz, czes. Starý Rokytník).

GOŹDŹYK Jan, Gębice (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 5. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

IWICKI Bartosz, Borek (powiat krotoszyński), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, lekko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

JAKUBIAK Ignacy, Konary (powiat krobowski), strzelec, Magdeburgisches Infanterie-Regiment Nr. 27, 4. kompania, zaginął (28 czerwca 1866 roku po starciu pod Bossin).

JANKOWIAK Jakub, Borek (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 8. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

JANKOWIAK Jakub, Sarbinowo (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, 10. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

JOCHIM Stanisław, Wydawy (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 1. kompania, zaginiony (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

KACZMAREK Józef, Daleszyn (powiat śremski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 6. kompania, ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

KALNOWSKI Jan, Borek (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 6. kompania, zaginiony (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

KONCZAK Fryderyk, Siedmiorogów (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 2. kompania, odznaczony za wojnę z Austrią w 1866 roku.

KONSSOG Johann Friedrich, Siedmiorogów (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 2. kompania, lekko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

KORDUS Walenty, Skoków (powiat krotoszyński), Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, lekko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

KOWALCZYK Albert, Żytowiecko (powiat krobski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

KOWALEWSKI Ignacy, Niedźwiady (powiat śremski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 2. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

KRAJKA Filip, Gębice (powiat krobski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

KUBACKI Jakub, Sikorzyn (powiat krobski), kanonier, Niederschlesisches Feldartillerie-Regiment Nr. 5, ciężko ranny (27 czerwca 1866 roku w bitwie pod Náchodem).

KUBCZAK Walenty, Kokoszki (powiat krobski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

LABRZYCKI/LABRZYCKI Antoni, Pożegowo (powiat śremski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, 12. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

LEKOWSKI Jakub, Strzelce Wielkie (powiat krobski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 9. kompania, poległ (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

LESZCZYŃSKI Franciszek Ksawery, Gostyń (powiat krobski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 2. kompania, lekko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

LIEDTHAL Johann, Sarbinowo (powiat krobski), grenadier, 2. Schlesisches Grenadier-Regiment König Friedrich III, 3. kompania, ranny (27 czerwca 1866 roku w bitwie pod Langensalza).

ŁUCZAK Franciszek, Tanecznicza (powiat krobski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 3. kompania, zaginiony (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

MACHOWSKI Mateusz, Witoldowo (powiat krobski), fizylier, Garde-Füsilier-Regiment, 7. kompania, ciężko ranny (28 czerwca 1866 roku w bitwie pod Trautenau, czes. Trutnov, walki pod Neu Rogniz, czes. Nový Rokytník).

MAŃSKA Jan, Żytowiecko (powiat krobski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, lekko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

MAŃSKA Walenty, Smolice (powiat krobski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 7. kompania, brak danych.

MAZUREK Jan, Szelejewo (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 2. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

MAŁZOWSKI/MACZOWSKI Wawrzyniec, Drzewce (powiat krobki), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 46, 8. kompania, lekko ranny (27 czerwca 1866 roku w bitwie pod Náchodem).

MELCER Tomasz, Pogorzela (powiat krotoszyński), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 18, 10. kompania, ciężko ranny (29 czerwca 1866 roku w bitwie pod Gitschin – walki o Brada-Rybníček).

MICKE Antoni, Ziemiin (powiat krobki), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 7. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

MIZGALSKI Marcin, Gostyń (powiat krobki), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 3. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

MURAWSKI Marcin, Krzyżanki (powiat krobki)¹⁸, fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, 12. kompania, zaginiony (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

NAKRESKI/NASKREŃSKI Marcin, Gogolewo (powiat krobki), fizylier, Thüringisches Infanterie-Regiment Nr. 31, 1. kompania, prawdopodobnie ranny (3 lipca 1866 roku w bitwie pod Sadową).

NAWROCKI Marcin, Niepart (powiat krobki), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 10. kompania, ciężko ranny (22 czerwca 1866 roku w bitwie pod Echte, ponownie ciężko ranny 26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

OWCZANOWSKI Leon, Pogorzela (powiat krobki), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 4. kompania, zaginiony (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

PIERUNEK Wojciech, Lutogniew (powiat krotoszyński), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, 12. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

PISKORSKI Stanisław, Bogusławki (powiat krobki), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 7. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

PUASECKI/PLASECCKI Wojciech, Borgowo (powiat śremski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, 7. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

RAFLIK Marcin, Zalesie (powiat krobki), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen), następnie odznaczony za postawę w tej bitwie¹⁹.

¹⁸ W *Verlust-Listen* znajduje się najprawdopodobniej błąd w druku, chodzi bowiem zapewne o miejscowość Krzyżanki, zapisaną dość dziwnie oraz błędnie określoną jako przynależną do ówczesnego powiatu krotoszyńskiego, s. 227.

¹⁹ O. H o l l m a n n, *Geschichte des Infanterie-Regiments Freiherr Hiller von Gaertringen (4. Posenischen) Nr. 59*, Stuttgart 1910, s. 112.

RUBACKI Jan, Sikorzyn (powiat krobowski), kanonier, Feldartillerie-Regiment Nr. 5, 2. bateria, ciężko ranny, (27 czerwca 1866 roku w bitwie pod Náchodem).

RUBECZKA Walenty, Kokoszki (powiat krobowski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, poległ (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Rossbrunn).

SCHMIDT August, Poniec (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, zaginał (26 czerwca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

SCHOLTZ Gottlieb, Płaczkowo (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

SCHRAMM Nicolaus, Pożegowo (powiat śremski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 19, 10. kompania, (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

SCHULTZ Andreas, Kosowo (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

SOBIERAŁA Franciszek, Skoraszewice (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 6. kompania, lekko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

SOBKOWIAK Andrzej, Bogusławki (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 4. kompania, poległ (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

SOBOTA Bartosz, Zawady (powiat krobowski), Unterofficier²⁰, Infanterie-Regiment Nr. 19, 6. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

STACHOWIAK Tomasz, Rębowo (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, 12. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

STEFAŃSKI Piotr, Krobia (powiat krobowski), huzar, 2. Leib-Husaren-Regiment „Königin Viktoria von Preußen” Nr. 2, 2. szwadron, lekko ranny (15 lipca 1866 roku w bitwie pod Olmütz, czes. Olomouc, pol. Ołomuniec).

STRÓŻYK Antoni, Gogolewo (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, 10. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

SZAFRANIAK Stanisław, Kołaczkowice (powiat krobowski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 19, 2. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

SZOPNY/SZÓPNY Jan, Szelejewo (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 6. kompania, ciężko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

²⁰ Był pierwszym stopniem podoficerskim (plutonowy).

SZYMKOWIAK Piotr, Krajewice (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 6. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

THIEL Joseph, Krzekotowice (powiat krobowski), sierżant, Infanterie-Regiment Nr. 59, 12. kompania, odznaczony za wojnę z Austrią 1866 roku²¹.

WEIGT Heinrich, Krobia (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 19, poległ (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

WIEN/WIEN Teodor/Theodor, Piaski (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 10. kompania, lekko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

WŁODARCZYK Jan, Bułaków (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 5. kompania, lekko ranny (10 lipca 1866 roku w bitwie pod Kissingen).

ZASZYK/CASZYK Franciszek, Ludwinowo (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, ciężko ranny (26 lipca 1866 roku w bitwie pod Uttingen).

Wojna francusko-pruska z lat 1870-1871

Wykaz osób:

ADAMSKI Wojciech, Żytowiecko (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 10. kompania, ranny (4 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Wissembourgiem).

BAUER Joseph, P. Damm (?) (powiat krobowski), strzelec, 3. Niederschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 50, 4. kompania, zaginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

BEYER Gottlieb, Dąbrówka (powiat krobowski), strzelec, 3. Niederschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 50, 4. kompania, ranny w głowę (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

BŁASZYK [imię nieznane], Siedlec (powiat krobowski), grenadier, 2. Garde-Regiment zu Fuß, 2. kompania, ciężko ranny (18 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Sainte-Marie-aux-Chênes).

BOKSCH Karl, Osseck (?) (powiat krobowski), Garde-Festungs-Artillerie-Regiment, 2. kompania, poległ (24 sierpnia 1870 roku podczas oblężenia Strasburga).

BONIKOWSKI Walenty, Kobylin (powiat krotoszyński), kapral, 4. Brandenburgisches Infanterie-Regiment Nr. 24, 3. kompania, poległ (16 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Vionville-Mars-la-Tour).

²¹ O. Hollmann, *Geschichte des Infanterie-Regiments Freiherr Hiller von Gaertingen...*, s. 113.

CHLEBOŚ Józef, Karolew k. Borku (powiat krotoszyński), odznaczony za udział w wojnie francusko-pruskiej 1870-1871.

CICHY Walenty, Konarzew (powiat krobki), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 11. kompania, poległ (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröeschwiller-Wörth).

Dyplom nadania odznaczenia Józefowi Chlebosiowi za wojnę francusko-pruską 1870-1871 (dokument ze zbiorów prywatnych)

CIEŚLAK Wojciech, Zalesie (powiat krobki), kapral, 2. Posensches Infanterie-Regiment Nr. 19, 2. kompania, ranny (8 października 1870 roku w starciu pod Bellevue).

CIŚLAK Jan, Zalesie (powiat krobki), grenadier, 2. Garde-Regiment zu Fuß, 2. batalion, zaginął (18 sierpnia 1870 roku w starciu pod Saint-Privat-la-Montagne).

COHN Julius, Krobia (powiat krobki), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 6. kompania, poległ (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröeschwiller-Wörth).

DOKTOROWSKI Franciszek, Zakrzewo (powiat krobki), kapral, 1. Thüringisches Infanterie-Regiment Nr. 31, 9. kompania, ranny (30 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Beaumont).

DOPIERAŁA Michał, Godurowo (powiat krobski), starszy kapral, Infanterie-Regiment Nr. 19, 5. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

DUDZIAK Piotr, Sobiałkowo (powiat krobski), 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 2. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

DUKA Jan, Żytowiecko (powiat krobski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 9. kompania, poległ (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiler-Wörth).

DYBA Stanisław, Siedlec (powiat krobski), 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 3. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

DZIELIŃSKI Wawrzyniec, Siemowo (powiat krobski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. batalion, śmiertelnie ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiler-Wörth).

FRANSKE Karl, Strzelce Wielkie (powiat krobski), strzelec, 4. Brandenburgisches Infanterie-Regiment Nr. 24, 9. kompania, zginął (16 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Vionville-Mars-la-Tour).

FREULICH Karl, Głoginin (powiat krotoszyński), fizylier, Westfälisches Füsilier-Regiment Nr. 37, 7. kompania, zginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiler-Wörth).

GÖBEL Wilhelm Eduard Max, Gostyń (powiat krobski), strzelec, 1. Niederschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 46, 1. kompania, ciężko ranny (1 września 1870 roku w bitwie pod Sedanem).

HAMPEL Johann, Dzieczęyna (powiat krobski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 11. kompania, poległ (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiler-Wörth).

HANDKE Heinrich, Gellachowo (?) (powiat krobski), strzelec, 2. Brandenburgisches Infanterie-Regiment Nr. 12 (Prinz Carl von Preußen), 4. kompania, zmarł (18 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Gravelotte-/Saint Privat).

HOCH Christian, Płaczkowo (folwark, powiat krobski), jäger²², 1. Schlesisches Jäger-Bataillon Nr. 5, ciężko ranny (1 września 1870 roku w bitwie pod Sedanem).

IWICKI Bartłomiej, Borek (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 7. kompania, zginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiler-Wörth).

JANKOWSKI Piotr, Czarkowo (powiat krobski), kirasjer, Westpreußisches Kürassier-Regiment Nr. 5, 3. szwadron, zmarł (18 grudnia 1870 roku w lazarecie w Wersalu).

²² Zobacz znaczenie w glosariuszu na końcu artykułu.

JOHN August, Pudliszki (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 9. kompania, ranny (19 stycznia 1871 roku podczas bitwy pod Mont-Valérien).

JUSKOWIAK Michał, Borek (powiat krotoszyński), 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 3. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

JUSKOWIAK Tomasz, Michałowo (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. batalion, śmiertelnie ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

KACZMAREK Stanisław, Drzęczewo (powiat krobowski), 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 1. kompania, poległ (2 października 1870 roku w bitwie pod Saint-Rémy-de-Provence).

KAPAŁA Ignacy, Wydawy (powiat krobowski), 3. Bataillon (Rawicz), 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 2. kompania, poległ (31 sierpnia-1 września 1870 roku podczas bitwy pod Noisseville).

KASPRZAK Jan, Bułaków (powiat krotoszyński), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 7. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

KLAUCZKE Karol, Poniec (powiat krobowski), plutonowy, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, ranny (17 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Valentou).

KLEIBER Friedrich, Waszkowo (powiat krobowski), Infanterie-Regiment Nr. 19, 11. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

KOWALSKI Kazimierz, Domaradzice (powiat krobowski), Wehrmann, 3. Bataillon (Rawicz), 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 2. kompania, ranny (31 sierpnia-1 września 1870 roku podczas bitwy pod Noisseville).

KRAUSE Jan, Pogorzela (powiat krotoszyński), sierżant, Westpreußisches Grenadier-Regiment Nr. 6, 6. kompania, ranny w pierś (6 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Forbach-Spicheren).

KRAUSE Michał, Trzecianów (powiat krotoszyński), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 12. kompania, poległ (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

KRYSTKOWIAK Michał, Kaczagórka (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 4. kompania, poległ (19 stycznia 1871 roku w bitwie pod Saint-Quentin).

KUCNER Grzegorz, Siedmiorogów (powiat krotoszyński), 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 3. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

KULCZAK Józef, Rokosowo (powiat krobowski), 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 3. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

LORKIEWICZ Józef, Gostyń (powiat krobowski), fizylier, Königs-Grenadier-Regiment (2. Westpreußisches) Nr. 7, 11. kompania, poległ (4 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Wissembourgiem).

MACZKOWSKI Franciszek, Łęka Wielka (powiat krobowski), Wehrmann²³, 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 1. kompania, zmarł (3 listopada 1870 roku w lazarecie Talange).

MAĆKOWIAK Kacper, Zakrzewo (powiat krobowski), Unterofficier²⁴, 1. kombinirtes Posensches Landwehr-Regiment, 1. kompania, poległ (2 października 1870 roku w starciu pod Saint-Rémy-de-Provence).

MAKOWSKI Antoni, Glant (?) (powiat krobowski), fizylier, 3. Pommersches Infanterie-Regiment Nr. 14, 10. kompania, poległ (2 grudnia 1870 roku w starciu pod Champigny-sur-Marne).

MARKOWSKI Stanisław, Konary (powiat krobowski), fizylier, Westfälisches Füsilier-Regiment Nr. 37, 11. kompania, poległ (22 września 1870 roku pod Elberfeld).

MAZUREK Jan, Szelejewo (powiat krotoszyński), 3. Batallion, Posensches Landwehr-Regiment, 3. kompania, zaginiony (31 sierpnia–1 września 1870 roku podczas bitwy pod Noisseville).

MEINERT Stefan, Łagiewniki (powiat krotoszyński), strzelec, 4. Posensches Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, ranny (17 września 1870 w starciu pod Valentou).

MICHALAK Michał, Grabianowo (powiat krobowski), strzelec, 3. Posensches Infanterie-Regiment Nr. 58, 8. kompania, ranny (21 października 1870 roku w starciu pod Villeneuve).

MILCZAREK Józef, Chwałkowo, folwark Włostowo Duże (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, zaginiony (17 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Valentou).

MIELOCH Józef, Trzecianów (powiat krotoszyński), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 12. kompania, poległ (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

MISZ/MIŚĆ/MISC Tomasz, Drzęczewo (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 2. kompania, poległ (19 stycznia 1871 roku w bitwie pod Saint-Quentin).

MÜLLER Franz, Krobia (powiat krobowski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 4. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

NAWROCKI [imię nieznane], Sowiny (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, zaginiony (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

²³ Dosłownie „militant” – to szeregowy wojsk należących do Landwehry.

²⁴ Był pierwszym stopniem podoficerskim (plutonowy).

NAWROCKI Kazimierz, Strzelce Małe (powiat krobowski), Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

NAWROT Antoni, Siedlec (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

NEUMANN Gottfried, Ciołkowo (powiat krobowski), 1. kombiniertes Posensches Landwehr-Regiment, 1. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

NOWAK Mateusz, Gębice (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 10. kompania, ranny (4 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Wissembourgiem).

OSTRZYKA [imię nieznane], Żytowiecko (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, zginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

PANKIEWICZ Jan, Paradów (powiat krotoszyński), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 11. kompania, ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

PAROLNICZAK [imię nieznane], Kaczagórka (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, zginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

PAWEŁKA Michał, Sroki (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 7. kompania, śmiertelnie ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

PIEPRZYK/PIEPCZYK Franciszek, Gębice (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 11. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

POHL August, Wziąchów (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 4. kompania, ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

PORANKIEWICZ Karol, Poniec (powiat krobowski), Wehrmann²⁵, 1. kombiniertes Posensches Landwehr-Regiment, 1. kompania, ranny (2 października 1870 roku w starciu pod Saint-Rémy-de-Provence).

RICHTER Paul, Poniec (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 10. kompania, zginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Frœschwiller-Wörth).

ROSZCZAK Jan, Kromolice (powiat krotoszyński), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 2. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

²⁵ Dosłownie „milociant” – to szeregowy wojsk należących do Landwehry.

RUCZYŃSKI Stanisław, Głuchów (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. batalion, śmiertelnie ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

RUX Robert, Birnbaum (?) (powiat krobowski), pionier (saper)²⁶, Pontonier-Compagnie, zmarł wskutek ran (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

SCHMIDT Reinhold, Poniec (powiat krobowski), sierżant, Infanterie-Regiment Nr. 59, 4. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

SCHOLTZ Martin, Józefowo (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 3. kompania, poległ (19 stycznia 1871 roku w bitwie pod Saint-Quentin).

SCHULTZ Gottlieb, Miechcin (powiat krobowski), fizylier, Westfälisches Füsilier-Regiment Nr. 37, 4. kompania, poległ (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

SCHULTZ Hermann Robert, Barßdorf (?) (powiat krobowski), grenadier, West-preußisches Grenadier-Regiment Nr. 6, 6. kompania, poległ (1 września 1870 roku w bitwie pod Sedanem).

SKALSKI Andrzej, Bułaków (powiat krotoszyński), kapral, 3. Batallion Posensches Landwehr-Regiment, 3. kompania, ciężko ranny (31 sierpnia-1 września 1870 roku podczas bitwy pod Noisseville).

SKORUPA Mikołaj, Stankowo (powiat krobowski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 10. kompania, ranny (4 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Wissembourgiem).

SPRINGER Johann, Krajewice (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 9. kompania, poległ (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

STELTER Karl, Smogorzewo (powiat krobowski), strzelec, 2. Posensches Infanterie-Regiment Nr. 19, 3. kompania, ranny (19 stycznia 1871 roku w bitwie pod Saint-Quentin).

STAWICKI Julian, Poniec (powiat krobowski), plutonowy, Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

STELMASZYK Jan, Głogówko (powiat krobowski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 7. kompania, zaginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

STRECKER Adolph, Jutrosin (powiat krobowski), kapral, 2. Posensches Infanterie-Regiment Nr. 19, 12. kompania, poległ (26 sierpnia 1870 roku w starciu pod Marloy).

²⁶ Zobacz znaczenie w glosariuszu na końcu artykułu.

STROSZYŃSKI Jan, Szurkowo (powiat krobowski), kapral, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

STRZELECKI Teodor, Poniec (powiat krobowski), sierżant, Infanterie-Regiment Nr. 19, 2. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

SZUDEK Karol, Olszyna (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 9. kompania, ranny (19 stycznia 1871 roku podczas bitwy pod Mont-Valérien).

SZWARCZYK Jan, Waszkowo (powiat krobowski), doboz, Infanterie-Regiment Nr. 59, 12. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

SZWARCZYŃSKI Stanisław, Małgów (powiat krotoszyński), strzelec, 8. Brandenburgisches Infanterie-Regiment Nr. 64, 5. kompania, zaginął (16 sierpnia 1870 roku w bitwie pod Vionville-Mars-la-Tour).

WAWRZYŃIAK Antoni, Grabonóg (powiat krobowski), 1. kombinirtes Posenches Landwehr-Regiment, 1. kompania, poległ (2 października 1870 roku w bitwie pod Saint-Rémy-de-Provence).

WAŻBIŃSKI Andrzej, Szelejewo (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 19, 4. kompania, poległ (19 stycznia 1871 roku w bitwie pod Saint-Quentin).

WÄHNER Berthold, Poniec (powiat krobowski), Unterofficier²⁷, 1. Niederschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 46, 5. kompania, ciężko ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

WIEN Theodor, Piaski (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 9. kompania, ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

WOJCIECHOWSKI Klemens, Suckern (?) (powiat krobowski), Unterofficier²⁸, Niederschlesisches Infanterie-Regiment Nr. 50, 5. kompania, ranny (21 października 1870 roku w starciu pod Malmaison).

WUJEK Marcin, Żytowiecko (powiat krobowski), Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

WUNDRAK August, Poniec (powiat krobowski), Infanterie-Regiment Nr. 19, 7. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

UCIECHOWSKI Józef, Głogówko (powiat krobowski), fizylier, Infanterie-Regiment Nr. 59, 11. kompania, ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

²⁷ Był pierwszym stopniem podoficerskim (plutonowy).

²⁸ Znaczenie jak przypis wyżej.

ULM Johann Ernst, Waszkowo (powiat krobski), fizylier, Westfälisches Füsilier-Regiment Nr. 37, 4. kompania, zaginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

URBAŃSKI Marcei, Poniec (powiat krobski), Infanterie-Regiment Nr. 59, 1. kompania, poległ (7 października 1870 roku w bitwie pod Metz).

ZARADE Kacper, Trzecianów (powiat krotoszyński), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 7. kompania, zaginął (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

ZBIRAŃSKI Adam, Piaski (powiat krobski), Infanterie-Regiment Nr. 19, 8. kompania, odznaczony za wojnę francusko-pruską 1870-1871.

ZIELIŃSKI Łukasz, Chociszewice (powiat krobski), Wehrmann²⁹, 1. kombinertes Posensches Landwehr-Regiment, 1. kompania, poległ (2 października 1870 roku w starciu pod Saint-Rémy-de-Provence).

ZIERDALKA Wincenty, Żytowiecko (powiat krobski), strzelec, Infanterie-Regiment Nr. 59, 8. kompania, ranny (6 sierpnia 1870 roku podczas bitwy pod Fröschwiller-Wörth).

Podsumowanie

Przedstawione notki biograficzne blisko 180 osób, które w XIX wieku zostały wprzęgnięte w pruską maszynę wojenną, stanowią punkt wyjścia do dalszych badań. Powyższe ustalenia poczyniono na dostępnym materiale źródłowym i z pewnością daleko im do wyczerpania tematu. Spisy skomponowano na podstawie materiałów dotyczących osób, które w tych wojnach zostały uszkodzone lub odznaczone. Oznacza to, że mobilizacją objęto znacznie większą grupę, jednak na chwilę obecną (i biorąc pod uwagę zachowaną bazę źródłową) niemożliwe jest przedstawienie pełnych list werbunkowych. Mimo tych ograniczeń powyższe zestawienie dostarczyło bardzo ciekawego (choć ograniczonego) materiału do analizy, na podstawie którego możemy wyciągnąć wiele interesujących wniosków.

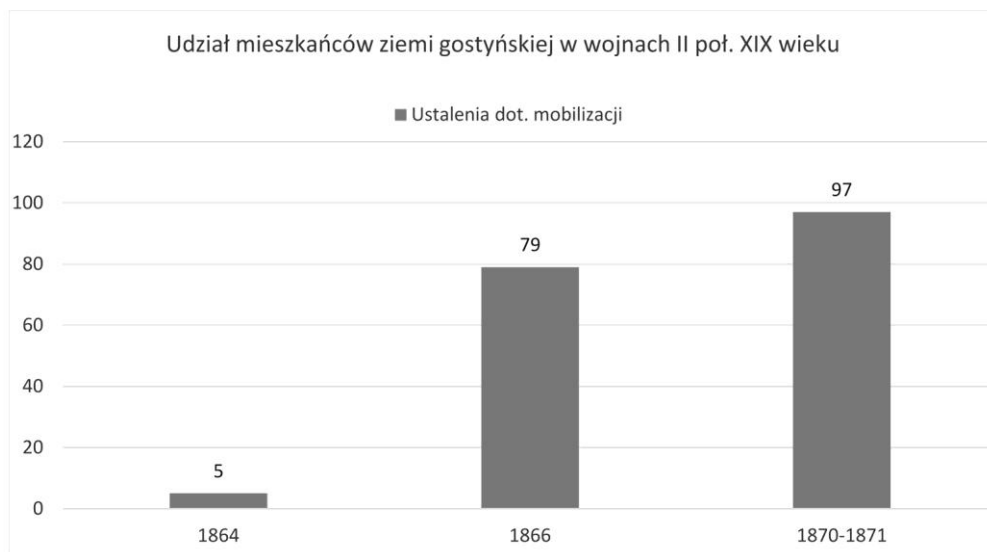
Skupiając swoją uwagę na tytułowych trzech wojnach i analizując spisy osób zmobilizowanych, stwierdzić możemy, że wraz z postępującym procesem zjednoczenia Niemiec potrzeby pruskiej armii nasilały się, co bardzo dobrze ilustruje wykres.

O ile w przypadku wojny z Danią udział mieszkańców ziemi gostyńskiej był minimalny, o tyle w dwóch kolejnych wzrost jest wyraźnie widoczny. To wynik dość oczywistej zależności. Wojna Prus z Danią była jednym z początkowych etapów walki o zjednoczenie Niemiec, a poza tym starcia miały dość ograniczony zasięg. Również intensywność działań wojennych

²⁹ Dosłownie „milociant” – to szeregowy wojsk należących do Landwehry.

była relatywnie mała. To wszystko przełożyło się na potrzeby mobilizacyjne pruskiej monarchii, a tym samym na ograniczony werbunek.

Straty poniesione przez obie strony (ranni, zabici, zaginieni) były niskie (po stronie pruskiej około 1700 żołnierzy), co również znajduje swoje odzwierciedlenie na wykresie.

Inaczej sprawa wygląda w przypadku wojny z roku 1866. Prusy przystępowały do niej monarchią, która była głównym przeciwnikiem w walce o hegemonię w Związku Niemieckim. Oprócz tego rywal był znacznie bardziej wymagający niż Duńczycy, a skala działań wojennych nieporównywalnie większa. Ta prosta zależność idealnie prezentuje się na wykresie. Mobilizując ponad 400 000 żołnierzy, Prusy musiały sięgnąć po znaczne rezerwy, a to przełożyło się na liczbę osób z ziemi gostyńskiej, które wyruszyły do walki z Austriakami. Również straty poniesione przez pruskie wojska (około 37 000 żołnierzy) znajdują automatyczne odzwierciedlenie na wykresie. Zatrzymując się przy ostatniej wojnie z III Cesarstwem Francuskim, wysnujemy analogiczne wnioski. Skala mobilizacji była ogromna (ponad 1 000 000 żołnierzy).

Dzięki spisom stało się możliwe prześledzenie karier wojskowych poszczególnych żołnierzy. Warto w tym przypadku posłużyć się przykładem Michała Bimickiewicza oraz opisanego już w części pierwszej artykułu Jana Mazurka³⁰. Oprócz tych ewidentnych przykładów analiza list dostarcza również innych interesujących danych. Skupmy się na dwóch największych wojnach prowadzonych przeciwko Austrii oraz Francji, z racji tego, że w odnie-

³⁰ D. P ł o w y, *Udział mieszkańców...*, s. 39-41.

sieniu do tych dwóch konfliktów posiadamy największy materiał interpretacyjny.

W wojnie z Austrią w 1866 roku, według źródeł, do których udało się dotrzeć, wzięło udział 79 mieszkańców ziemi gostyńskiej – Polaków i Niemców. Spośród tej liczby 12 żołnierzy posiadało stopień podoficerski (narodowościowo rozkładało się to mniej więcej równo). W piechocie służyło 73 żołnierzy, w kawalerii – 4, a w artylerii zaledwie dwie osoby. Warto również odnotować, że w jednostkach należących do gwardii znalazło się 7 żołnierzy. O ile w przypadku kadry podoficerskiej narodowościowe pierwiastki rozkładały się po połowie, o tyle patrząc na ogół, należy stwierdzić, że Polacy stanowili ponad 75% zmobilizowanych. Warto również odnotować, że ośrodki miejskie (Gostyń, Krobia, Poniec, Pogorzela, Borek) były słabo reprezentowane, większość żołnierzy pochodziła z wiosek.

Żołnierze z ziemi gostyńskiej walczący w wojnie 1866 roku najcięższe boje przeszli w lipcu. W tym miesiącu uczestniczyli na dużą skalę w dwóch bitwach: pod Kissingen (10 lipca) oraz Uttingen (26 lipca). Straty poniesione wówczas stanowią ponad 60% ogółu poszkodowanych gostynian w tym konflikcie. W przypadku pierwszej bitwy jest mowa o 36 żołnierzach, natomiast w drugiej straty sięgnęły 20 żołnierzy. W dalszej kolejności mowa o bitwach pod: Náchodem (5 żołnierzy) i Trutnovem (3 żołnierzy). Reszta (13 żołnierzy) wzięła pojedynczo udział w innych starciach. Jednej osoby nie udało się pod tym względem zweryfikować. Również jedna osoba została odznaczona za wojnę roku 1866.

Największa z wojen, która doprowadziła do zjednoczenia Niemiec, spowodowała największy nabór do armii pruskiej. Widać to wyraźnie na wykresie. W wojnie francusko-pruskiej brało udział 97 osób. Spośród nich 27 osób posiadało narodowość niemiecką, natomiast wszyscy pozostali byli Polakami. Również w przypadku tego konfliktu, tak jak podczas wojny z Austrią, rekruci pochodzili w większości z wiosek. Żołnierzy z ośrodków miejskich było relatywnie mało, a co ciekawe, w tej grupie jest sporo ludności niemieckiej. Warto odnotować, że niewielki procent ogółu żołnierzy był reprezentowany w jednostkach gwardyjskich. O ile w wojnie 1866 roku było to 7 żołnierzy (na 79 zidentyfikowanych), o tyle w wojnie z Francją w gwardii służyło raptem 4 żołnierzy, co stanowiło mniej niż 3% ogółu. Ten fakt można wyjaśnić prozaiczną kwestią: skala zmobilizowanych była ogromna, utworzono znaczne siły piechoty liniowej, zatem jednostki wyborowe „rozmyły” się w tej liczbie. Również inne rodzaje wojska w porównaniu z poprzednim konfliktem były słabo obsadzone: artyleria – 1, kawaleria – 1, wojska inżynieryjne – 1. Mała reprezentacja żołnierzy w kawalerii jest wynikiem zmian w technice wojennej, zdecydowanej przewagi piechoty, natężenia ognia piechoty oraz artylerii (wprowadzenie szybkostrzelnych karabinów piechoty oraz odtylcowych dział). To spowodowało, że znaczenie kawalerii

na polu bitwy zmalało i ograniczyło się do określonych ról. W wypadku tej wojny należy odnotować również duży udział jednostek Landwehry w działaniach wojennych. To także obrazuje skalę konfliktu. W tej formacji udało się odnaleźć 16 żołnierzy. Bardzo wiele osób zostało odznaczonych za postawę na polach bitewnych (głównie Krzyżami Żelaznymi II klasy) – takich żołnierzy było 14.

Pruscy żołnierze na zdobytym szańcu, Dybbøl (1864)

Najbardziej krwawym miesiącem dla gostynian okazał się sierpień. Wówczas w bitwach pod: Wissembourgiem (4 sierpnia), Frœschwiller-Wörth (6 sierpnia) oraz Noisville (31 sierpnia–1 września) poszkodowanych zostało 39 osób (odpowiednio: w pierwszej – 4, drugiej – 31, trzeciej – 4), co stanowiło 40% ogółu strat. Najkrwawszą bitwą z udziałem mieszkańców ziemi gostyńskiej okazało się stracie pod Frœschwiller-Wörth. Drugie w kolejności pod względem strat było oblężenie armii francuskiej marszałka François-Achille’a Bazaine’a w Metz (7 października). Wskutek działań oblężniczych poszkodowanych zostało 9 żołnierzy. Trzecim starciem pod względem strat była bitwa pod Saint-Quentin stoczona 19 stycznia 1871 roku, kiedy poturbowanych zostało 5 żołnierzy. Innymi starciem, w którym wzięło udział więcej niż dwóch gostynian, była bitwa pod Sedanem (1 września), w wyniku

której poszkodowanych zostało trzech żołnierzy. Sumując straty w wymienionych bitwach, uzyskujemy liczbę 56 żołnierzy, co stanowiło blisko 60% ogółu strat. Pozostałe 41 osób to żołnierze odznaczeni lub biorący udział w innych bitwach tej wojny bądź osoby, których statusu nie udało się ustalić.

Na chwilę obecną dysponujemy danymi zawierającymi 180 nazwisk, zatem materiał ten jest jeszcze daleki od pełnego. Wyżej przedstawione interpretacje oraz dane, które uzyskaliśmy poprzez analizę listy uczestników tytułowych wojen, pokazują, w jaki sposób możemy wykorzystać tego typu badania. Poza oczywistymi walorami genealogicznymi, komponowanie takich list na zasadzie przysłowiowej historii „antykwarycznej” w ujęciu Fryderyka Nietzschego, czyli zbieranie faktów dla samego ich zbierania, jest metodą, która nie wnosi żadnej wartości dodanej. Dopiero skrupulatna analiza wszystkich informacji, które można uzyskać z takich list, może posłużyć do omówienia wielu zagadnień związanych z wojskowością tego okresu. Oprócz tego możliwość policzenia i ujęcia procentowego uczestników danego konfliktu pozwala wnikać w samą strukturę armii, podział na jednostki, charakterystykę narodowościową, określenie stosunków społecznych osób powołanych z danego obszaru i na sam koniec prześledzenie szlaku bojowego poszczególnych pułków. Badanie udziału Polaków z zaboru pruskiego w wojnach drugiej połowy XIX wieku jest niewątpliwie gałęzią, która powinna się rozwijać. Sam fakt, że Polacy byli wcielani do armii pruskiej, jest już anachronizmem. Dopiero sporządzenie list uczestników tych konfliktów wraz z ich szerokopłaszczyznową analizą dostarcza wiedzy, która wcześniej nie była brana pod uwagę w pracach historyków-regionalistów. Poczyniona wyżej analiza, choć oparta na niepełnym materiale badawczym, miała przede wszystkim ukazać nowe zagadnienia i wiedzę, którą możemy uzyskać poprzez tego typu badania.

Glosariusz:

Dragoner-Regiment – był to rodzaj jazdy, który od XVIII wieku stał się najpopularniejszym rodzajem kawalerii w armiach europejskich. Dragoni byli jazdą pośrednią pomiędzy jednostkami ciężkiej a lekkiej kawalerii.

Feldartillerie-Regiment – polowa artyleria, zaliczała się do artylerii naziemnej, a jej głównym przeznaczeniem było bezpośrednie wsparcie wojsk na polu walki.

Garde-Festungs-Artillerie – w tym przypadku jest to artyleria forteczna, będąca dodatkowo jednostką zaliczaną do gwardii.

Garde-Füsilier – lekka piechota zorganizowana w samodzielne bataliony. Od XVIII do połowy XIX wieku mianem fizyliarów określano główną masę piechurów. W każdym batalionie piechoty nazwę tę miały wszystkie kompanie z wyjątkiem dwóch: grenadierskiej i wołyżerskiej. W tym przypadku Garde-Füsilier oznaczało jednostkę fizyliarów zaliczaną do gwardii.

Garde-Regiment – jednostki oznaczone w ten sposób zaliczały się do elitarnych, gwardyjskich pułków w armii, do których trafili wyselekcjonowani żołnierze wyróżniający się określonymi parametrami fizycznymi. Każdorazowo żołnierze gwardyjscy cieszyli się lepszym wyposażeniem, bogatszym umundurowaniem i nieco wyższym żołdem.

Grenadier-Regiment – w XIX wieku grenadierzy przekształcili się w elitę armii, różniącą się od pozostałych jednostek doborem rekruta, który musiał być najbardziej rośli, silny oraz sprawny fizycznie.

Infanterie-Regiment – określenie wojsk walczących pieszo, czyli piechoty nazywanej również infanterią.

Jäger-Bataillon – jednostka składająca się ze specjalnej formacji strzelców wyborowych.

Kürassier-Regiment – jednostki kirasjerów, rodzaju ciężkiej jazdy, mające uprzywilejowany charakter. W drugiej połowie XIX wieku kirasjerzy coraz częściej stanowili formację paradną, a te jednostki, które pozostały w formacjach liniowych, utraciły swoją odrębność (np. poprzez zrezygnowanie z kirasu, czyli metalowej płyty osłaniającej korpus). Kirasjerzy w swojej klasycznej formie przetrwali we Francji (jako ciężka jazda) do 1914 roku.

Landwehr-Regiment – rodzaj zorganizowanych rezerw powoływanych w Prusach od 1813 roku, mających charakter wojsk obrony terytorialnej typu milicyjnego; były one traktowane również jako jednostki tzw. drugiej kolejności, powoływano do nich mężczyzn, którzy odbyli 3-letni okres służby zasadniczej oraz 4-letni okres czynnej rezerwy.

Leib-Grenadier – jednostki tak oznaczone zaliczano do elitarnych pułków armii. Odznaczały się tym, że stanowiły oddział przyboczny, np. władcy, oraz pełniły funkcje reprezentacyjne. Przynależność do takiego oddziału uznawana była za oznakę szczególnego wyróżnienia i honoru. W tym przypadku Leib-Grenadier to oddział przyboczny grenadierów, lecz wyraz Leib towarzyszył też innym rodzajom sił, np. w kawalerii huzarom (Leib-Husaren), dragonom czy kirasjerom.

Pontonnier-Compagnie – jednostka techniczna armii, wyspecjalizowana w budowie mostów pontonowych i służbie wodnej. Żołnierzy nazywano inaczej saperami (pontonierami).

Ulanen-Regiments – ułani zaliczani byli do jazdy lekkiej przez wzgląd na uzbrojenie. Wyposażeni w szable, broń palną oraz charakterystyczne dla tej jednostki lance.

Bibliografia:

Zespoły archiwalne:

Archiwum prywatne: Dyplom nadania odznaczenia za wojnę 1870-1871 Józefowi Chlebosiowi.

Archiwum parafii w Strzelcach Wielkich: sygn. akt K-4/1823; sygn. akt 58/1837; sygn. akt 54/1863; sygn. akt 109/1892.

Urząd Stanu Cywilnego w Pogorzeli: sygn. akt 151/1875; sygn. akt 73/1878; sygn. akt 147/1880; sygn. akt 43/1888; w 1889; sygn. akt 66/1889; sygn. akt 109/1892; sygn. akt 25/1906.

Źródła drukowane:

Deutsch-französischer Krieg 1870-71. Verlust-Liste, wyd. Königliche Geheime Oberhofbuchdruckerei (Hrsg.), Berlin 1870-1871.

Verlust-Listen der Königlich-Preußischen Armee, Berlin 1866.

Opracowania:

von Besser L., *Die preussische Kavallerie in der Campagne 1866*, Berlin 1868.

Czub R., *Gostynianie w wojnie prusko-austriackiej 1866 roku*, „Nowa Gazeta Gostyńska” 2011, nr 29, s. 11-12.

Daffner F., *Erinnerungen an den deutsch-französischen Feldzug 1870-1871. Mit Berücksichtigung geschichtlicher, geographischer und hygienischer Verhältnisse*, Stuttgart 1906.

Der grosse Krieg 1870-71 in Zeitberichten. Nach Paul von Elpon, [w:] *Tagebuch des des deutsch-französischen Krieges*, red. J. Kürschner, Berlin-Eisenach-Leipzig-Chicago 1895.

Dybbøl, [w:] *Salmonsens konversationsleksikon. Demeter – Elektriske Sikringer*, red., J.H. Schultz, t. VI, København 1917, ss. 557-560.

Dzieszyński R., *Sadowa 1866*, Warszawa 2007.

Dzieszyński R., *Sedan 1870*, Warszawa 2009.

Embree M., *Bismarck's first war. The Campaign of Schleswig and Jutland 1864*, Eastbourne 2006.

- Embree M., *Too little, too late. The Campaign in West and South Germany, June-July 1866*, Solihull 2015.
- Engels F., *Wojna francusko-pruska 1870-1871 roku*, Warszawa 1951.
- Günther P. E., *Namentliches Verzeichnis der Toten der Preußischen Armee und Marine des deutsch-dänischen Krieges 1864*, Berlin 1978.
- Hollmann O., *Geschichte des Infanterie-Regiments Freiherr Hiller von Gaertringen (4. Posenischen) Nr. 59. bis Juli 1877*, Berlin 1893.
- Kadgiehn F., *Geschichte des Infanterie-Regiments von Grolman (1. Posenischen) Nr. 18. 1813-1913. Nach Akten des Regiments und anderen amtlichen Quellen bearbeitet*, Berlin 1913.
- Kołodziejczak R. J., *Dopierałowie z Lipia 1765-2015, czyli krótka, genealogiczna historia rodzin, krewnych i powinowatych z parafii Strzelce Wielkie, onegdaj wielkiej, koło Gostynia, opodal Świętej Góry położonej*, Wrocław 2015, mps.
- Langermann und Erlencamp K., *Geschichte des 3. Posenschen Infanterie-Regiments Nr. 58 von der Gründung bis 1892: Mit Genehmigung des königlichen Regiments zusammengestellt und verfasst*, Berlin 1892.
- Lehmann G., *Die Mobilmachung von 1870/71. Mit Allerhöster Genehmigung Seiner Majestät des Kaisers und Königs, bearbeitet im Königlichen Kriegsministerium von...*, Berlin 1905.
- Lehmann E., *Geschichte des 3. Posenschen Infanterie-Regiments Nr 58. Von seiner Stiftung 1860 bis zum Jahre 1910 verfasst v. Steinmann, bis 1. Okt. 1892 fortgeführt v. Bober*, Berlin 1910.
- Miałkowski A., *Stanisław Fenrych – pionier przemysłowego przetwarzania owoców i warzyw w Polsce*, „Rocznik Gostyński” 2014, nr 1, s. 79-89.
- Moltke H., *Geschichte des deutsch-französischen Krieges von 1870–71*, Berlin 1891.
- Myszor J., *Pobożny Ślązak idzie na wojnę z Francuzami 1870-1871*, Katowice 2014.
- Niese H.CH., *Namentliches Verzeichniß der Todten und Invaliden der Schleswig-Holsteinischen Armee aus den Jahren 1848, 1849 und 1850/51*, Kiel 1852.
- Suchacki M., *Od Custozzy do Loigny 1866-70. Z dziejów wojen o zjednoczenie Niemiec i Włoch*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2013.
- Spuścizna epistolograficzna rodziny Fenrychów 1855-1875. W kręgu przeżyć i wyobrażeń wielkopolskiej rodziny ziemiańskiej*, oprac. W. Fenrych, Gdańsk 1994.
- Tischerny, *Geschichte des Infanterie-Regiments von Courbière (2. Posenischen) Nr. 19 1813-1913*, Berlin 1913.
- Tyrpa A., *Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich*, Kraków 2011.
- Wachter A. O., *La guerre franco-allemande 1870–71. Histoire, politique, diplomatique et militaire*, t. 1–2, Paris 1895.

Wawro G., *The Austro-Prussian War: Austria's War with Prussia and Italy in 1866*, Cambridge 1996.

Wawro G., *Wojna francusko-pruska. Niemieckie zwycięstwo nad Francją w latach 1870-1871*, Oświęcim 2014.

Wilhelm F., *Diaries of the Emperor Frederick during the campaigns of 1866 and 1870-71, as well as his journeys to the East and to Spain*, translated into English, M. von Poschinger, London 1902.

Varchmin von F.W., *Vor zwanzig Jahren – Erinnerungs-Blätter dem Ruhme und der Ehre der Kämpfer Preußens und Deutschlands in den Jahren 1848 und 1849*, Eisenach 1868.

Vizetelly E.A., *My Days of adventure. The Fall of France 1870-71*, London 1914.

Internet:

www.muzeum.gostyn.pl/MAPY%20I%20PLANY

http://www.denkmalprojekt.org/verlustlisten/verlustlisten_1870-71.htm

<http://www.denkmalprojekt.org/verlustlisten/vl1870-083.html>

http://www.denkmalprojekt.org/2011/vl_posen_1848_chronik.htm

http://www.denkmalprojekt.org/2010/vl_1848-49_u_1848-51.htm

http://www.denkmalprojekt.org/2008/vl_1864_Leib-Grenadier-Reg_8.htm

http://www.denkmalprojekt.org/covers_vl/vl_1866_index.htm